

Mariusz Grygianiec

Dwa argumenty przeciw materializmowi

I think that I was always a Cartesian dualist (although I never thought that we should talk about 'substances'); and if not a dualist, I was certainly more inclined to pluralism than to monism. I think it silly or at least high-handed to deny the existence of mental experiences or mental states or states of consciousness.

K.R. Popper, *Autobiography*

Słowa kluczowe: *K.R. Popper, umysł, intencjonalność, materializm, relacja kauzalna, wyjaśnienie, argument, racjonalne uzasadnienie*

Wstęp

W niniejszym tekście chciałbym przedstawić, krótko zanalizować i wstępnie ocenić dwa argumenty przeciw materializmowi, które dają się zrekonstruować na podstawie tekstów Karla R. Poppera, a które są mniej znane polskiemu czytelnikowi. Zaletą tych argumentów jest okoliczność, że – pomimo iż zostały wypowiedziane przez Poppera ponad pół wieku temu – zachowują, jak sądzę, swoją aktualność w dzisiejszych dyskusjach w obrębie filozofii umysłu.

W swoich rekonstrukcjach i analizach będę z rozmysłem stronił od Popperowskich poglądów w odniesieniu do problemu psychofizycznego oraz zagadnienia istnienia i funkcji świadomości. Adekwatne interpretacje w tym zakresie są nadal przedmiotem dyskusji. Ponieważ Popper nie dbał za bardzo o przejrzystość i definiowanie kluczowych pojęć filozoficznych, jego ustalenia dotyczące, przykładowo, ewolucji emergentnej, samej emergencji, przyczynowości, redukcji czy kauzalnego domknięcia, są dalekie od jednoznaczności¹.

¹ Wyczerpującą analizę poglądów Poppera w odniesieniu do przywołanych pojęć znaleźć można w pracy R. Poczobuta, *Między redukcją a emergencją. Spór o miejsce umysłu w świecie fizycznym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2009, s. 299–331.

Wspomniane natomiast argumenty dają się zasadniczo zrekonstruować z pominięciem zaangażowania wymienionych powyżej pojęć. Można nawet zaryzykować opinię, że wywody te nie są w swym duchu popperowskie, ponieważ pozwalają się zrekonstruować niezależnie od tego, czy umieścimy je w szerszym kontekście poglądów Poppera, czy też kontekst ten pominiemy. Sądzę, że jest to wyjątkowa zaleta owych argumentacji.

Pragnę przy okazji nadmienić, że argumenty te nie były nigdy wysłowione przez Poppera *expressis verbis* – zostaną one jedynie zrekonstruowane na podstawie tekstów Poppera. Można powiedzieć, że są one zawarte w jego tekstach niejako *implicite*. W tym sensie Popper nie może być bezpośrednio odpowiedzialny za ich kształt, choć zapewne przystałby na ich ogólną wymowę. Rzezonych argumentacji nie odkryłbym bez pomocy tekstów amerykańskiego filozofa Edwarda Fesera², dla którego wywody Poppera stanowią wyraźne wsparcie dualizmu.

1. Argument z racjonalnego uzasadnienia

Idea tego argumentu została zawarta w wyimaginowanym dialogu pomiędzy materialistą a interakcjonistą w kluczowej pracy Poppera i Ecclesa *The Self and Its Brain*³. Podstawowym założeniem tego argumentu jest przekonanie, że – obok funkcji sygnałowej i ekspresywnej – język posiada również dwie kolejne funkcje: komunikacyjną i argumentacyjną. W związku z tymi funkcjami przypisujemy naszym przekonaniom pewne istotne cechy, jak np. prawdziwość, fałszywość, posiadanie odniesienia, posiadanie struktury pojęciowej, niesprzeczność, stopień uzasadnienia, natomiast rozumowaniom – poprawność materialną i formalną. Według Poppera, założenie to jest o tyle niesporne, że każdy racjonalista – bez względu na to, czy jest materialistą, czy antymaterialistą – jest skłonny je zaakceptować.

W wypadku materialisty jednak, w związku z powyższym przekonaniem, rysuje się pewna kłopotliwa okoliczność. Otóż jeżeli, jak zdaje się on twierdzić, rozumowanie polega na „przechodzeniu” od jednego stanu neuronalnego

² Edward Feser jest profesorem w Pasadena City College. Jest zwolennikiem tomizmu oraz dualizmu w filozofii umysłu. Najważniejsze pozycje w jego twórczości to: *Philosophy of Mind. A Beginner's Guide*, Oneworld Publications, Oxford 2006; *Aristotle on Method and Metaphysics*, Palgrave Macmillan, New York 2013; *Scholastic Metaphysics: A Contemporary Introduction*, Editiones Scholasticae, Transaction Books, Piscataway 2014. Argumenty, które przedstawiam w niniejszym tekście, różnią się w wielu aspektach od rekonstrukcji Fesera.

³ Zob. K.R. Popper, J. Eccles, *The Self and Its Brain*, Springer Verlag, New York 1985, s. 76–81. Na temat tego oraz następnego argumentu por. także E. Feser, *Hayek the Cognitive Scientist and Philosopher of Mind*, w: tenże (red.), *The Cambridge Companion to Hayek*, Cambridge University Press, Cambridge 2006, s. 307–310.

do następnego, oraz jeżeli stany mentalne posiadają swoje moce przyczynowe wyłącznie ze względu na swe fizyczne własności, to żadne przekonanie – w tym także teza materializmu – nie może być racjonalnie uzasadnione.

Argument daje się zaprezentować w następującym, quasi-formalnym wysłowieniu:

- (1) Jeżeli materializm jest prawdziwy, to każdy przypadek rozumowania (myślenie) polega na przechodzeniu od jednego stanu mózgu do kolejnego w oparciu o prawa przyczynowe.
- (2) Jeżeli każdy przypadek rozumowania polega na przechodzeniu od jednego stanu mózgu do kolejnego w oparciu o prawa przyczynowe, to owe stany posiadają swoje moce przyczynowe wyłącznie ze względu na swe fizyczne własności (nie zaś – ze względu na znaczenie czy treść, które mogą być z nimi skojarzone).
- (3) Jeżeli owe stany posiadają swoje moce przyczynowe wyłącznie ze względu na swe fizyczne własności (nie zaś – ze względu na znaczenie czy treść, które mogą być z nimi skojarzone), to nie istnieje nic w obrębie przekonań, co służyłoby racjonalnemu uzasadnieniu jednego przekonania przez drugie (jedynie neuronalne, kauzalne relacje wyznaczają to, które przekonanie fizycznie pociąga które).
- (4) Jeżeli nie istnieje nic w obrębie przekonań, co służyłoby racjonalnemu uzasadnieniu jednego przekonania przez drugie, to żadne z przekonań nie może być nigdy racjonalnie uzasadnione.
- (5) Jeżeli żadne z przekonań nie może być nigdy racjonalnie uzasadnione, to materializm nie może być racjonalnie uzasadniony.
- (6) Jeżeli materializm jest prawdziwy, to nie może być racjonalnie uzasadniony.
- (7) Materializm nie jest prawdziwy lub nie może być racjonalnie uzasadniony.

Powyższy wywód wymaga kilku komentarzy. Po pierwsze, co jest niezmiernie istotne, wypada zauważyć, że argumentacja ta nie pociąga tezy, że materializm jest fałszywy. Jedyne, co się tu konstatuje, to twierdzenie, że prawdziwość materializmu pociąga brak jego uzasadnienia. Rzecz jasna, brak uzasadnienia jest wystarczającym powodem dla odrzucenia jakiegoś przekonania, ale można sobie wyobrazić stanowisko, wedle którego materializm jest przedmiotem wiary, a jego teza jest przyjmowana poza kontekstem uzasadnienia. Odrębną kwestią pozostaje racjonalność takiego ewentualnego stanowiska.

Po drugie, argumentacja wymaga akceptacji kilku kluczowych przekonań. *Primo*, należy przyjąć wykładnię materializmu wysłowioną w dwu pierwszych przesłankach. Tymczasem istnieją wersje materializmu (np. materializm nie-

redukcyjny), które nie podpadają pod tę wykładnię. Oznacza to, że argumentacja Poppera nie dotyka owych wersji. *Secundo*, wypada dostrzec, że siła omawianego argumentu czerpie swą moc z przeświadczenia, że racjonalne uzasadnienie przekonań jest oparte na ich cechach semantycznych, związanych z wcześniej wskazanymi funkcjami języka. Ponadto, względem tych cech zakłada się, iż są one nieredukowalne do swojego fizycznego podłoża. Mówiąc bardziej dosadnie, uzasadnienie przekonań jest oparte na ich treści, ta zaś jest nieredukowalna. Kwestia redukowalności treści semantycznej pozostaje jednak nadal przedmiotem ożywionej dyskusji w literaturze przedmiotu; choć ja sam optowałbym przeciw redukcji przynajmniej niektórych cech semantycznych przekonań, sądzę, że należy ostrożnie traktować perspektywę antyredukcjonizmu w tym zakresie. *Tertio*, w argumentacji nie czyni się wyraźnego odróżnienia pomiędzy wspomnianą już treścią (znaczeniem) przekonań a ich cechami semantycznymi. Rzecz jasna, sprawy te są ze sobą silnie sprzęgnięte, ale wydaje mi się, że do przeprowadzenia wywodu wystarczyłoby odwołanie się do samych cech semantycznych. Dzięki temu uniknęłyby się – przynajmniej w pewnym stopniu – spornej kwestii redukowalności treści semantycznej; pozostałby jedynie problem redukowalności cech semantycznych, takich jak np. prawdziwość przekonań lub poprawność wnioskowań. Sądzę, że żadna materialistyczna wykładnia wspomnianych cech nie może być przekonująca.

2. Argument z kolistości kauzalnego wyjaśnienia

Drugi argument inspirowany jest rozważaniami Poppera, po raz pierwszy zaprezentowanymi w artykule *Language and the Body-Mind Problem*⁴, a powtórzonymi następnie w pracy *The Self and Its Brain*. Podstawą argumentu jest przekonanie, że każda materialistyczna teoria umysłu musi dostarczyć czyisto kauzalnego wyjaśnienia intencjonalności. Od wyjaśnienia takiego, zdaniem Poppera, oczekuje się, by było ono przeprowadzone w terminologii fizycznej, nieodwołującej się do języka mentalistycznego (tj. by było ono niekoliste). Według Poppera, wyjaśnienia takiego nie ma – każda forma materializmu, która pociąga konieczność takiego wyjaśnienia, jest fałszywa.

Wspomniany argument można przedstawić w następującej postaci:

⁴ K.R. Popper, *Language and the Body-Mind Problem. A Restatement of Interactionism*, Proceedings of the 11th International Congress of Philosophy, Vol. VII, 1953, s. 101–107.

- (1) Jeżeli materializm jest prawdziwy, to istnieje czysto materialistyczne, niekoliste, kauzalne wyjaśnienie intencjonalności.
- (2) Jeżeli istnieje czysto materialistyczne, niekoliste, kauzalne wyjaśnienie intencjonalności, to w odpowiednich ciągach przyczynowych jest możliwe wskazanie – bez odwoływania się do reprezentacyjnego charakteru stanów mentalnych – zarówno odpowiednich zjawisk fizycznych jako tego, co reprezentuje („punkt początkowy” w łańcuchu przyczynowym), jak i odpowiednich zjawisk fizycznych jako tego, co jest reprezentowane („punkt końcowy”).
- (3) Każde wskazanie – w odpowiednich ciągach przyczynowych – zarówno odpowiednich zjawisk fizycznych jako tego, co reprezentuje („punkt początkowy” w łańcuchu przyczynowym), jak i odpowiednich zjawisk fizycznych jako tego, co jest reprezentowane („punkt końcowy”), jest ugruntowane w reprezentacyjnym charakterze stanów mentalnych.
- (4) Nie istnieje więc czysto materialistyczne, niekoliste, kauzalne wyjaśnienie intencjonalności.
- (5) Zatem materializm jest fałszywy.

Również i ten argument wymaga kilku komentarzy i wyjaśnień. Po pierwsze, kluczowa rola przypada tu przesłance pierwszej. Cały wywód oraz wspomniana przesłanka wiążą się z tymi formami materializmu nieeliminacyjnego, które intencjonalność „biorą na poważnie”. Wymóg dostarczenia niekolistego i kauzalnego wyjaśnienia intencjonalności wydaje się – w wypadku nieeliminacyjnego materialisty – całkowicie naturalny, a jego spełnienie – pożądaną ambicją poznawczą (materialista chce po prostu wykazać, że intencjonalność danego stanu mentalnego wywodzi się z relacji przyczynowych, w które stan ów wchodzi). Podstawową kwestią tego wymogu jest niekolistość wyjaśnienia: musi ono być przeprowadzone na drodze, która wyklucza odwołanie się – jawne lub niejawne – do zjawisk, które właśnie stają przed trybunałem wyjaśnienia. Wyakcentowane jest to wyraźnie w przesłance następnej. Po drugie, wyjaśnianie kauzalne musi odwoływać się do czysto fizycznych relacji (łańcuchów) przyczynowych. W wyjaśnieniu takim należy wyraźnie wskazać, który stan fizyczny odgrywa rolę tego, co reprezentuje, a który – rolę tego, co jest reprezentowane. Należy zatem – ujmując to nieco metaforycznie – określić „początek” i „koniec” odpowiedniego łańcucha kauzalnego, który ma zostać wykorzystany w procedurze eksplanacyjnej. Owe „początki” i „końce” mogą być wobec organizmu internalne lub eksternalne; istotne jest to, by były one czysto fizyczne. Problem w tym – i o tym powiadamia przesłanka trzecia – że wskazanie wspomnianych punktów łańcucha kauzalnego jest zależne od reprezentacji mentalnej; identyfikacja wspomnianych ogniw łańcucha przyczynowego zakłada określoną praktykę interpretacyjną, czyli odpowiednie reprezentacje

mentalne. Zdaniem Poppera, nie istnieje obiektywny (tj. niezależny od umysłu, niearbitralny) powód, dla którego jakieś zjawisko mogłoby zostać określone jako początek lub koniec ciągu przyczynowego, a co za tym idzie – nie można odwołać się do relacji kauzalnych jako wyjaśniających reprezentacyjny charakter stanów mentalnych w sytuacji, gdy relacje te nie mogą być ujęte inaczej niż jako jedynie reprezentowane przez stany mentalne⁵. Okoliczność ta jest druzgocąca dla każdej formy materializmu, która pociąga kauzalne wyjaśnienie intencjonalności.

Należy przy tym wyraźnie zaznaczyć, że teza, iż nie istnieje obiektywny i niearbitralny powód, dla którego jakieś zjawisko mogłoby zostać określone jako początek lub koniec ciągu przyczynowego, nie jest w żadnym wypadku zakwestionowaniem realności lub obiektywności związków kauzalnych. Arbitralne i zależne od umysłu jest jedynie samo wyznaczanie – w obrębie procedury eksplanacyjnej – poszczególnych ogniw danego łańcucha przyczynowego, który ma posłużyć jako element wyjaśniający.

Powstaje pytanie, czy materialista mógłby jakoś rozsądnie wydobyć się z zarysowanej tu sytuacji problemowej. Wydaje mi się, że są tu dwa zasadnicze wyjścia: można albo zakwestionować tezę, że materializm musi dostarczać kauzalnego wyjaśnienia intencjonalności, albo zanegować przesłankę trzecią i wykazać, że istnieje możliwość obiektywnej identyfikacji członów odpowiednich relacji kauzalnych. Opcja pierwsza nie jest szczególnie pociągająca: taki wybór mógłby być atrakcyjny jedynie dla zwolenników eliminacjonizmu lub epifenomenalizmu. Druga ewentualność jest o wiele ciekawsza i w tym punkcie oczekiwałbym reakcji polemicznej ze strony zwolenników nieeliminacyjnego materializmu. Ponieważ jednak ja sam nie dysponuję żadnym przekonującym rozwiązaniem w obrębie drugiej możliwości, powstrzymam się od swobodnych domysłów na ten temat.

Zakończenie

Wartość intelektualną wysłowionych tu argumentów oceniam wysoko – moim zdaniem, powiększają one wachlarz strategii argumentacyjnych we współczesnych dyskusjach nad materializmem w obrębie filozofii umysłu (czytelnik z łatwością odkryje w nich pewne powinowactwo z zarzutami, które formułuje się w odniesieniu do kauzalnych teorii języka i umysłu⁶). Rzecz jasna,

⁵ Por. E. Feser, *Hayek, Popper, and the Causal Theory of the Mind*, w: L. Marsh (red.), *Hayek in Mind: Hayek's Philosophical Psychology*, Advances in Austrian Economy, vol. 15, Emerald Group Publishing Ltd., Bingley 2011, s. 88–89.

⁶ Por. na ten temat np. H. Putnam, *Renewing Philosophy*, Harvard University Press, Cambridge 1992, w szczególności rozdz. 3.

argumenty te nie są zniewalające, gdyż istnieje możliwość zakwestionowania występujących w nich przesłanek lub nadania materializmowi takiej wymowy, która unieważni ich siłę w odniesieniu do tej lub owej wersji materializmu. Pamiętać również wypada, że żaden, nawet przekonujący i formalnie poprawny, wywód przeciw materializmowi nie jest argumentem na rzecz dualizmu lub też jakiegось innego, alternatywnego stanowiska. Argumenty te wykazują co najwyżej, że materializm nie jest „ostatnim słowem” w dociekaniach nad naturą ludzkiego umysłu.

Streszczenie

Celem tekstu jest przedstawienie i analiza dwóch argumentów przeciw materializmowi, które zostały zainspirowane przez Karla R. Poppera. Myśl przewodnia tych argumentów pojawiła się pierwotnie w jego krótkim artykule *Language and the Body-Mind Problem*, a potem została powtórzona w dziele *The Self and Its Brain*. Zgodnie z pierwszym z argumentów, argumentem z racjonalnego uzasadnienia, żadne stanowisko materialistyczne, które pociąga kauzalną teorię umysłu, nie jest w stanie wyjaśnić natury racjonalnego uzasadnienia przekonań, a co za tym idzie – każde takie stanowisko unieważnia samo siebie. Drugi z argumentów – argument z kolistości kauzalnego wyjaśnienia – zmierza do wykazania, że nie istnieje czysto materialistyczne, niekoliste, kauzalne wyjaśnienie intencjonalności, które jest przeważnie konsekwencją typowej koncepcji materialistycznej. W tekście rekonstruuje się, a następnie analizuje poszczególne przesłanki wspomnianych argumentacji. Zakończenie zawiera krótką ocenę dyskutowanych argumentów.

